

روان‌کاوی روابط قدرت در سینمای اصغر فرهادی

نازنین هنرخواه

www.ketab.ir

نشر مهرنوروز

۱۴۰۱

نشر مهرنوروز

- سرشناسه: هنرخواه، نازنین، ۱۳۶۸-
عنوان و نام پدیدآور: روان‌کاوی روابط قدرت در سینمای اصغر فرهادی / نازنین هنرخواه.
مشخصات نشر: تهران: مهر نوروز، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری: ۱۸۰ ص. ۱/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۳۲۲-۲۱-۷
- وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: کتابنامه: ص. [۱۷۸] - ۱۸۰.
موضوع: فرهادی، اصغر، ۱۳۵۱ - -- نقد و تفسیر
موضوع: سینما -- ایران -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد
موضوع: Motion pictures -- Iran -- History and criticism -- ۲۰th century
موضوع: سینما -- ایران -- قرن ۱۴ -- جنبه‌های روان‌شناسی
موضوع: Motion pictures -- Iran -- Psychological -- ۲۰th century aspects
پرسونا (روانکاوی)
Persona (Psychoanalysis)
PN۱۹۹۸/۳
۷۹۱/۴۳۰۳۳۰۹۲
۸۸۰۵۵۱۳
اطلاعات رکورد کتابخانه فیبا
- عنوان: **روان‌کاوی روابط قدرت در سینمای اصغر فرهادی**
مؤلف: نازنین هنرخواه
طراحی جلد: بهنام زنگی
صفحه‌آرایی: مهر نوروز
چاپ نخست: ۱۴۰۱
شمارگان: ۳۰۰ جلد
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۳۲۲-۲۱-۷

حق چاپ و نشر برای نشر مهرنوروز محفوظ است
تلفن: ۸۸۵۱۳۹۰۶. دورنگار: ۸۸۵۱۱۸۰۷
www.mnbook.ir . info@mnbook.ir
دفتر مرکزی فروش:
تهران، خیابان دکتر بهشتی، خیابان کاوسی فر
کوچه آریا وطنی، شماره ۱۹، واحد ۱۰۱
@mehrenorouzpub

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
بخش نخست.....	۱۵
دیالکتیک خدایگان و بنده.....	۱۹
روان کاوی.....	۲۸
بخش دوم.....	۴۱
فصل اول: چهارشنبه سوری.....	۴۷
فصل دوم: درباره الهی.....	۶۵
فصل سوم: جدایی نادر از سیمین.....	۹۱
فصل چهارم: گذشته.....	۱۱۳
فصل پنجم: فروشنده.....	۱۳۷
فصل ششم: همه می دانند.....	۱۵۱
مؤخره.....	۱۷۳
منابع فارسی.....	۱۷۸
منابع انگلیسی.....	۱۷۹

پیشگفتار

در این کتاب چنان که از عنوان مشخص است به بررسی روابط دیالکتیکی خدایگانی و بندگی در فیلم‌های اصغر فرهادی از منظری روان‌کاوانه پرداخته خواهد شد. در ابتدا و فارغ از اهمیت روان‌کاوی شخصیت‌های درون فیلم، رسانه سینما به این دلیل برای این نوشته انتخاب شده است که اساساً «تجربه سینمایی، تجربه اعمال قدرت بر اژه است؛ وقتی که در سینما میل می‌ورزیم، میل به سلطه داریم» (مک‌گوان، ۱۳۹۴: ۱۸) و این تجربه بعد از پیدا کردن حس همذات‌پنداری با شخصیت فیلم افزایش پیدا می‌کند. در هنگام تماشای فیلم، تماشاگر به طور ناخودآگاه با پیروزی قهرمان، خرسند می‌شود و این اتفاق ماحصل همین میل به سلطه و همذات‌پنداری او با قهرمان است. این حس همذات‌پنداری به شخصیت فیلم حالتی حقیقی می‌بخشد. به صورتی که تماشاگر در حال تماشای یک فیلم با شخصیت‌پردازی قوی، شخصیت‌ها را به عنوان افرادی حقیقی در فضایی واقعی می‌پذیرد که این ویژگی منحصر به هنر سینماست. رسانه سینما به واسطه توانایی‌های بیانی‌اش، امکان نمایش دقیق و افشاگرانه ویژگی‌های درونی روان افراد از طریق روابط شخصیت‌های درون فیلم را دارد.

رفتار و کنش‌های هر شخصیت در موقعیت‌های مختلف و نیز نوع رفتار شخصیت در رابطه با دیگر شخصیت‌ها، راهی برای بیان وضعیت روانی اوست

و هرچه رفتار شخصیت به اشخاص حقیقی در زندگی واقعی نزدیک‌تر باشد، فیلم برای بیننده باورپذیرتر خواهد بود. به همین دلیل تماشاگران با فیلم‌هایی که بر اساس رویدادها و شخصیت‌های واقعی ساخته می‌شوند، ارتباط بهتری برقرار می‌کنند. اما در غالب مواقع، شخصیت‌های فیلم و فضای دراماتیک، زاده تخیل نویسنده هستند. نویسندگان و فیلمساز می‌توانند با کمک دانش روان‌شناسی و روان‌کاوی به طراحی و انتخاب نوع کنش صحیح هر شخصیت (از لحاظ روان‌شناسانه) در موقعیت‌های مختلف و اقدامات دفاعی روانی او در مقابله با بحران، پرداخته و از این طریق شخصیتی خلق کنند که برای تماشاگر قابل باور و پذیرش باشد. به همین دلیل در این کتاب سعی شده است که از طریق تحلیل شخصیت‌های فیلم‌های انتخابی به لایه‌های عمیق‌تر شخصیت‌پردازی در سینمای فرهادی پرداخته شود.

اگرچه این کتاب یک کتاب آموزشی نیست و با رویکرد پژوهشی و به روش تحلیلی و البته بر پایه دیدگاه شخصی نگارنده به رشته تحریر در آمده است؛ اما یکی از اهدافش این است که با شرح علل روان‌کاوانه کنش‌های شخصیت‌های فیلم‌های فرهادی، برای فیلم‌نامه‌نویسان جوان الگو و روشی باشد که به خلق شخصیت‌هایی باورپذیرتر بیانجامد. به این صورت که پیش از شروع نگارش فیلم‌نامه کامل با توجه به شخصیت خلق شده، به کتاب‌های روان‌کاوی مراجعه کرده و نوع دفاع‌های روانی و انگیزه‌های هر شخصیت در موقعیت‌های گوناگون، مورد تحقیق و مطالعه قرار گیرد و حسب موقعیت ایجابی، واکنش شخصیت نسبت به موقعیت‌های دراماتیک طراحی شود و بدین ترتیب، شخصیتی خلق شود که برای بیننده مابه‌ازای بیرونی داشته و قابل پذیرش باشد.

اگرچه ممکن است که این روش، توسط اصغر فرهادی مورد استفاده قرار نگرفته و حاصل شناخت دقیق وی از شخصیت آفریده شده باشد، اما یقیناً روشی کارآ برای نویسندگان کم‌تجربه است. البته جامعه مورد هدف این کتاب، جامعه‌ای بزرگ‌تر و عمومی است و خواسته دیگرش تأثیرگذاری در

بازخورد افراد جامعه از روان‌درمانی است. به دلیل فقر فرهنگی معمولاً در جوامع در حال توسعه، مراجعه به روان‌پزشک یا روان‌کاو امری غیرمستعارف تلقی شده و حتی برخی از افرادی که در حال روان‌درمانی هستند، این موضوع را از اطرافیان خود پنهان می‌کنند؛ این در حالی است که بسیاری از افراد جامعه دارای اختلالات روانی جزئی بوده و از آن بی‌اطلاعند. آگاهی از شکل‌های نمود یک اختلال روانی می‌تواند به شناخت فرد از مشابه آن اختلال در خود و مجاب شدن برای درمان آن بیانجامد. همچنین آگاهی از احتمال وجود اختلالات روانی در افراد مختلف می‌تواند در زمینه روان‌درمانی فرهنگ‌سازی کرده و نگرانی افراد تحت درمان از بازخورد اطرافیان و جامعه بزرگتر در این باره را کاهش دهد.

پر واضح است که آرایه یک مجموعه کامل از اختلالات روانی و علایم آن تقریباً امری ناممکن است؛ اما با توجه به این که در یک فیلم غالباً افراد متعددی حضور دارند و نیز با توجه به این که شخصیت‌های درون فیلم بازنمایی افراد حقیقی جامعه‌اند (یا حداقل سعی فیلمساز بر آن است که باشند)، بیان حالات روانی این شخصیت‌ها می‌تواند بیانگر حالات روانی افراد حقیقی مشابه آن‌ها باشد که بخشی از جامعه را در بر می‌گیرد. البته این موضوع را نباید از نظر دور داشت که شرح کامل وضعیت روانی یک فرد تنها با مراجعه شخص به روان‌کاو و پشت سر گذاشتن جلسات متعدد روان‌درمانی ممکن است، اما با توجه به کاربرد عمل و گفتار فرد در طول درمان روان‌کاوانه، می‌توان با تکیه به عمل و گفتار شخصیت درون فیلم تا حدی وضعیت روانی وی (به‌عنوان شخصیتی حقیقی) را بررسی نمود. همچنین این نکته را نباید از نظر دور داشت که تحلیل روان‌کاوانه کامل هر شخصیت از حوصله این کتاب خارج و در حوزه تخصص متخصصین روان‌کاوی است، بنابراین، صرفاً بخش‌هایی از ویژگی‌های روانی هر شخصیت که مرتبط با جایگاه او در دیالکتیک خدایگان و بنده است، در این کتاب مورد توجه و مطالعه قرار خواهند گرفت. در این جا بهتر است راجع به انتخاب کلمات «خدایگان» و «بنده» به‌عنوان

معادل فارسی Master.Slave شرح داده شود. ضمن آگاهی از تقارن معنایی بیش‌تر واژه‌های «ارباب» و «برده» با واژگان انگلیسی مذکور، به این دلیل که در دو مرجع اصلی کتاب (ترجمه باقر پرهام از پدیدارشناسی روح و ترجمه حمید عنایت از خدایگان و بنده) از این معادل‌ها استفاده شده است، این واژگان برگزیده شد و برای حفظ یکدستی متن، هر جا که به کتب دیگر که معادل‌های دیگری را در ترجمه به کار برده‌اند، ارجاع مستقیم داده شده، از همین معادل‌ها استفاده شده است.

البته این امر راجع به سایر واژگان به خصوص واژگان تخصصی روان‌کاوی نیز صادق است. به‌عنوان مثال، واژه Desire در کتب گوناگون، معادل‌هایی چون: تمایل، میل، آرزو یا آرزومندی دارد که به دلیل تطابق بیش‌تر واژه میل، در این کتاب از این معادل استفاده شده است و یا در مورد واژه Id که در کتب مختلف معادل‌هایی چون: من، خود، منشأ غرایز و غیره برای آن به کار رفته است، کاربرد اصل واژه با حروف فارسی (اید) ارجح دانسته شد. به دلیل تنوع کلمات معادل در کتب مختلف، ضمن احترام به انتخاب و سلیقه مترجمین محترم، با توجه به این که استفاده از معادل برگزیده هر کتاب در ارجاعات مستقیم به عدم انسجام متن می‌انجامد؛ برای جلوگیری از عدم تمرکز خواننده، استفاده از اصل کلمه یا معادل پرکاربردتر ترجیح داده شد. با توجه به این که تعداد مفاهیم و اصطلاحات تخصصی روان‌کاوی که در متن به کار برده شده بسیار زیاد است، هر مفهوم هم‌زمان با اولین کاربردش در کنار نمونه موردی در فیلم شرح داده خواهد شد.

بدین ترتیب برای خواننده ناآشنا با علم روان‌کاوی، مفاهیم بهتر قابل درک خواهد بود و نیز از اطناب مطالب بخش اول جلوگیری خواهد شد. راجع به نحوه انتخاب کتاب‌های مرجعی که از آن‌ها چند ترجمه موجود است یا توسط چند ناشر، منتشر شده‌اند، انتخاب یکی از متون در وهله اول بر اساس میزان توجه پژوهشگران پیشین به آن متن و در وهله بعدی با سلیقه شخصی نگارنده صورت گرفته است. به‌عنوان مثال، در مورد کتاب خدایگان و بنده با

توجه به این که چند ترجمه در بازار موجود است، ترجمه حمید عنایت توسط پژوهشگرانی که پیش از این راجع به این موضوع تحقیق کرده‌اند، از جمله محمدمهدی اردبیلی و پیام ذوقی (مترجم‌های کتاب خودآگاهی هگلی و پساساختارگرایان فرانسوی) افضل دانسته شده، بنابراین، در این کتاب نیز از این ترجمه استفاده شده است.

با توجه به این که یکی از مباحث نظری هگل بخش اصلی چارچوب نظری این کتاب را تشکیل می‌دهد، پیش از دخول به مباحث اصلی بهتر است راجع به میزان ارتباط این کتاب با پدیدارشناسی روح هگلی اشاره شود. در پژوهش‌های روان‌کاوانه بسیاری به فلسفه هگل پرداخته شده است که به زعم کالویانف همه آن‌ها «روان‌کاوی را به پدیدارشناسی روح مرتبط می‌سازند؛ ضمن این که آن را نمی‌توان صرفاً از روی انگیزاندگی و کارایی پدیدارشناسی در نظر روان‌کاوان (همچون لکان) و یا مفسران آن توضیح داد» (کالویانوف، ۱۳۹۸: ۷). بنابراین، ارتباطی مشخص بین روان‌کاوی و پدیدارشناسی وجود دارد که به اعتقاد کالویانوف نتیجه کج‌فهمی ایده پدیدارشناسی توسط روان‌کاوان است.

بر اساس دیدگاه وی «تنها یک شناخت نادرست از ایده پدیدارشناسی کافی است تا برداشتی مطلق‌گرا و جهان‌شمول از وجوه کارکردی و موضوعی آن صورت گیرد؛ وجوهی که در فرآیند بالندگی روح، دقایقی بیش نیستند. نمونه چنین بازنمایی نادرستی از ایده پدیدارشناسی را در خود تفسیر کوژوی می‌توان سراغ گرفت» (همان: ۱۵). نکته مهم این است که در کتاب پیش رو غالباً به تفسیر کوژو توجه شده است. بنابراین، کل مطالب این کتاب بر اساس دیدگاه کالویانوف و پیروانش نتیجه همان کج‌فهمی کوژوی است. با وجود این که تحلیل کالویانوف با دیدگاه شخصی نگارنده کتاب پیش رو تفاوت دارد، لیکن این توضیح کوتاه برای مخاطبان هم‌سو با دیدگاه وی، ضروری می‌نمود. این کتاب شامل دو بخش است. در بخش اول به شرح کلیات و مفاهیم و در بخش دوم به تحلیل شخصیت‌های فیلم‌های اصغر فرهادی پرداخته خواهد

شد. بنابراین، بخش اصلی کتاب که بیانگر دیدگاه نویسنده و تحلیل آثار سینمایی است، بخش دوم است، اما مطالعه بخش اول برای همه خوانندگان حتی اشخاص آشنا با دیالکتیک خدایگان و بنده و روان‌کاوی ضروری است؛ چراکه در این بخش مفاهیم مورد نظر بر اساس خوانش و برداشت نویسنده توضیح داده شده که بنای تحلیل‌های نوشته شده در بخش دوم است. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که این بخش کوتاه قبل از بخش دوم، مطالعه گردد.

با سپاس

نازنین هنرخواه

www.ketab.ir